

šum u vavilonu jezika

razgovor sa mihajlom pantićem i vasom pavkovićem

Nedavno je u izdanju *Književne zajednice Novog Sada* objavljena knjiga *ŠUM VAVILONA* autora Mihajla Pantića i Vase Pavkovića, dvojice iz najuglednijeg kruga relevantnih, mlađih srpskih kritičara. Reč je, kako autori ove knjige ističu u njenom podnaslovu, o kritičko-poetskoj hrestomatiji mlađe srpske poezije. U nekoliko reči: *ŠUM VAVILONA* čine dva predgovora Pantićev i Pavkovićev, 41 kritički tekst i, konačno, antologiski izbor iz stvaralaštva 33 mlađe srpske pesnika. Na blizu 600 strana Pantić i Pavković su pokušali da daju sve obuhvatnu sliku stanja na savremenoj sceni srpskog pesništva. Reč je, po mnogim procenama, o poduhvatu u kome je učinjen napor da se pročita, analizira, interpretira i vrednuje, te predstavi reprezentativnim izborom pesama, sve ono što ovu poeziju čini značajnom i vrednom šire čitalačke pažnje. Sa autorima *ŠUMA VAVILONA* razgovarala je naša saradnica Jelena Herceg.

Kako je nastao *Šum Vavilona*? Kako je došlo do saradnje... razlozi, motivi, namere?

M. Pantić: *Šum Vavilona* je rezultat naše višegodišnje kritičke aktivnosti i jedan od mogućih pogleda na mlađu srpsku poeziju. Ovakvu knjigu htio sam da sklopim u času kada sam osetio da pojedinačni uvidi (u poeziju najzanimljivijih novih pesnika) polako prerastaju u opštije videnje, u okvirnu sliku (nikako ne: sistem) jednog dela savremene srpske poezije. Budući da svi antologičarski projekti imaju u sebi nešto autokratsko (konstituišu jedno videnje nasuprot svim drugim mogućnostima, što je donekle i prirodno — iz vlastite se kože ne može) htio sam da i onako lažnu objektivnost svojih sudova, i izvesnu kritičarsku hladnoću, koja mi nije baš najbolja vrlina, neutralizujem drugim čitanjem, i to, odmah, u koricama jedne knjige. Nekako je samo po sebi bilo jasno da to čitanje mora biti pesničko, znači, po senzibilitetu bitno različito, ali i kritičko, u smislu raspolažanja sposobnošću da se ukus i sud racionalno artikulišu na prihvatljiv način. Razgovarao sam sa nekoliko kritičara-pesnika, koji su, barem u mojoj generaciji, istinska retkost i pokazalo se da je razgovor sa Vasom (sa kojim, inače, ponekad idem na pecanje) najkonstruktivniji... Posle je, manje-više, sve bilo stvar tehnike, mada se, kako to već obično i biva, knjiga menjala dok je nastajala. Vasa je, po nekom mom osećanju stvari, uradio vrlo važnu stvar, pa je ovde stoga i naglašavam: odrekao se vlastite pesničke taštine i svog (važnog i visokog) mesta u ovoj antologiji, i to zarad upitanosti nad poezijom drugih pesnika, što je, u današnjoj književnoj klimi, više nego dragocen presedan.

V. Pavković: *Šum Vavilona* je nastao na inicijativu Mihajla Pantića koji je predložio da zajednički, polazeći svakodan s vlastitog videnja poezije ali i kritičarske aktivnosti, napravimo kritičko-poetsku hrestomatiju. Verujem da je *Šum Vavilona* koliko posledica obostranog uverenja da mlađa srpska poezija zasluguje i ovakve sintetičnije prilaze (svojim kvalitetom, raznovrsnošću pesničkih glasova i globalnim značajem) tako i Mihajlovi i moje želje da se višegodišnje uporno bavljenje tim segmentom savremene srpske književnosti dublje osmisli. Knjiga je predlog za čitanje. Naime, čini mi se da su ovi pesnici, u ovom trenutku zainteresirani prema najreprezentativnijoj. *Šum* provocira kritičare na dijalog, da ga pročitaju, dovedu u pitanje, ospore u pojedinostima ili celini ako je to moguće. Mada se Mihajlov i moj ukus razlikuju, ipak slično valorizujemo najvažnije mlađe srpske pesnike — otuda povlašćen položaj prve osmorice u knjizi. Tu osmoricu — Tadić, Zubanović, Novaković, Despotov, Kopić, Vasović, Marčetić i Negrišorac — uz još nekolinicu: Vujičić, Nikšević, Tešić, Čirjanićka, smatram uopšte najreprezentativnijim za čitav kompleks današnje srpske poezije.

Po svojoj prirodi sam dosta trom, sporo se odlučujem na samostalne projekte pogotovo opsežnijih razmera, pa je Mihajlova ambicioznost, njegovo insistiranje da se započeti projekt završi za mene bilo dragoceno i sigurno je da bez njegove autorske agresivnosti knjige ne bi bilo.

— U *Šumu Vavilona* izbor iz poezije pesnika prati kritičarsko «opravdanje», obrazloženje tog izbora ili, bolje, tumačenje stihova, autorskih, poetika i «duha vremena». To, u našoj antologijskoj praksi, koja nije tako kratkog veka — a antologije su, osim kritičara, sastavljali i pesnici — ovi drugi, rekli bismo, s većim uspehom — do sada nije bio slučaj. Sada, kada je knjiga pred nama, to izgleda sasvim prirodno — kao da jedno bez drugog ne ide. Medutim, mi takvih primera do ove antologije nismo imali. Odakle ideja za nju? Šta vas je opredelilo da je tako upravo sačinile?

M. Pantić: Kod nas je (loš) običaj da svaka antologija ignoriše drugačitanja. Kao da će se, time, navodno, očuvati čistota i autentičnost individualnog uvida. Svaka generacija, zatim, nužno uspostavlja vlastito videnje tradicije, bira svog »Kulin-bana«, raspravlja već davno raspravljene probleme, ali, valjda tako mora biti, da bi dokazala da uopšte postoji. Mi smo odabrali treći put, mimo ova dva, maločas opisana. Uvažavali smo sva relevantna kritička čitanja poezije kojom smo se bavili, (bilje ih je malo) nismo nikoga prečitali, niti smo suviše insistirali na gorosti i predrasudama. Antologičari su važni samo ukoliko »dokažu« važnost poezije kojom se bave. Ni manje ni više od toga. Sve ostalo je loša konstrukcija. Paralelizam kritičkog čitanja i izbora stihova nametnuo se sam po sebi. Većina pesnika (izuzimajući nekoliko najpoznatijih) umesto na odjek onoga što piše naišla je na čutanje. Čutanje kritike. Za publiku nisam siguran da li uopšte postoji. Hteli smo da, barem donekle, ublažimo taj muk. Hteli smo, zatim, da uobičimo predmet o kojem

govorimo, budući da se u prethodnim pokušajima čitanja korpusa mlađeg srpskog pesništva nije ni znalo o čemu, i o kome, zapravo valja govoriti. Hteli smo da kritičkim pristupom pokažemo da ta poezija takođe provokira duh i to na najvišem mogućem nivou, i da je *neodziv* pre znak lenjosti, samodovoljnji i površnosti kritike/publike, nego nevrednosti onoga što je napisano. Hteli smo, sasvim skromno, da uradimo jedan posao koji do sada (iz raznih razloga) nije uraden, da dobro napišemo »domaći zadatak«. Sada, bar, imamo odakle da počnemo, i znamo o čemu razgovaramo. Inače, sam oblik knjige zamislio sam u trenu (racionalizacija, po običaju, dolazi naknadno), hoteći da rekapituliram ono što sam u kritici poezije radio nekoliko godina. U podsvesti sam, verovatno, imao sličnu (mada ne i istovetnu) ideju koju je, svojom dvotomom antologijom, realizovao hrvatski kritičar Zvonimir Mrkonjić.

V. Pavković: Svida mi se formulacija kako struktura *Šuma Vavilona* sada izgleda sasvim *prirodno*. Sasvim su prirodni i oblik Mišićeve antologije i Mrkonjićeve koju je spomenuo Mihajlo. Medij odštampane knjige, nesumnjivo, pruža rukopisu veći ili manji autoritet. No i bez obzira na to *Šum* kao koncept zadovoljava višestruke zahteve i omogućava veoma različita čitanja — od linearног, po redu koji se u knjizi ostvaruje, preko čitanja same poezije ili, može biti, samih kritičkih radova, obojice ili svakog od nas pojedinačno. Knjigu otvara Tadićev stih koji govori o »silasku u mračan rečnik«, a zatvara Lukićev koji tvrdi da savremenog poeziju nedostaje otrova. O vrednosti pojedinih tekstova, razlici našeg pristupa poeziji, o čemu je lepo pisao Miodrag Perišić u svojoj recenziji, može se posebno razmišljati. Ono što je bitno je i *izbor pesama*. Trudili smo se da ne uzimamo samo pesme koje su karakteristični predstavnici za poetičke dominantne raznog autora, već da pesnicu zaista budu predstavljeni svojim reprezentativnim odstvarenjima. Iznenadilo me je što je bilo malo kolizije između Mihajla i mene pri biranju pesama, čega sam se pomalo plašio pre početka, a plašili su me i neki dobrormerni kolege.

Šum Vavilona bi mogao da bude dragocena knjiga iz nekoliko razloga. Prvo, jer će omogućiti drugim, mlađim kritičarima da na jednom mestu imaju sakupljene tekstove o najvažnijim savremenim srpskim pesnicima. Drugo, jer knjiga pruža široku, globalnu sliku trenutne poetske scene. I treće, izbor pesama, u to sam najsigurniji, može da posluži kao polazište za drugačije antologijske ili panoramske puškaje.

Ovu knjigu, sem toga, preporučujem mlađim pesnicima. U razgovorima prilikom promocije, na književnim večerima suočio sam se (i mnogo ranije) s činjenicom da mlađi pesnici (i ne samo mlađi) veoma retko čitaju svoje kolege, one s kojima dele ovaj jezik. Naravno da je student izgovor kako se na taj način izbegavaju uticaji. Reč je o izgovoru književnih analfabeta. Knjiga *Šum Vavilona* omogućuje i takvima da se obaveste o savremenicima. To je, našalicu se, njen edukativni momenat. Među pesnicima ja poznam veliko malo odanih čitalaca poezije, kakvi su, na primer Nikola Vujičić, Milovan Marčetić, Milosav Tešić ili Živko Nikolić, a mnogo je onih koji mi po izlasku *Šuma* prilaze i kažu, otrlike — Knjiga vam je dobra, ali kô vam je bre onaj N.N. ili zašto je G.G. u knjizi, a ja nisam i slično. Ako i jednom od takvih čitalaca pomognemo, biće realizovan bar jedan od naši ciljeva.

Vaša antologija, kako sami kažete, počinje tamo gde završava antologija Milana Komnenića. Objasnite taj izbor?

M. Pantić: Već sam napomenuo da nismo hteli da pravimo antologiju koja počinje *ab ovo* (od zore sveta — rekli bi filozof), već knjigu koja nasleduje pozitivnu kritičarsku i antologijsku iskustva. Između naše i Komnenićeve antologije proteklo je skoro dvadeset godina, a mi, zapravo, jesmo deo generacije koja je došla posle. Zašto ne nastaviti tako gde je naš prethodnik stao, zašto ne pokazati šta se, u međuvremenu, dešavalo sa srpskim pesništvom, odnosno, sa novim, i do sada nepručitim, kritički neverifikovanim pesnicima i njihovom poezijom. Uspostavljamo, tako, jednu neophodnu hronologiju i, rekao bih, istorijsku perspektivu, iz koje nam stvari izgledaju nekako dublje, trajnije, ako ništa drugo, moguća su uporedenja. *Šum Vavilona* trebalо je, bar smo mi tako zamišljali, da objavi, u istoj opremi, izdavač Komnenićeve antologije (KO Srbije). Tako bi se upostavio neophodan kontinuitet, ali do toga nije došlo, da se sada ne bavimo razlozima...

Šta se značajno desilo u poeziji i sa poezijom u proteklih dvadesetak godina?

M. Pantić: Osećam nelagodu dok odgovaram na ovo pitanje. Trebalо bi, valjda, da u nekoliko rečenica prepričam *Šum Vavilona* (oko

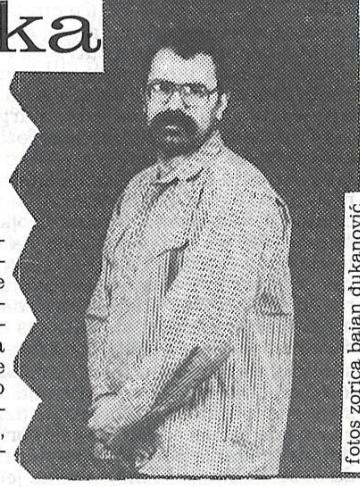

Foto: Zorica Bojan Dukanović

550 strana). Nelagoda potiče otuda što se libim bilo kakvih generalizirajućih stavova, jer znam da oni, danas, jednostavno nisu mogući (možda je i ovo generalizirajući stav). Ako bih i izrekao neki takav stav već bi u sledećem času bio spremjan za zastupam sasvim suprotno stanovište. To je, zapravo, kritika poezije. I da i ne. Da, zato što ne, i ne zato što da. Ali, recimo: odigrala se dalja marginalizacija pesništva u našoj kulturi, saglasno planetarnim metaforozama s kraja veka, ali, takođe, i zbog činjenice da se, kako kaže jedan pesnik naše antologije, »odavno u mom narodu s kolena na koleno ne prenosi više pesma nego nekretnine i moć«. Ne sećam se više koji je kritičar rekao, ali je rekao i dobro i duhovito: »Poezija je danas devojka koju svu tučaju ali nikto neće da je ženi« — što će reći, svi znamo da ona postoji, da nešto znači, i da ima *upotrebnu vrednost*, ali nas njena sudsbita ne interesuje, niti se osećamo odgovornim. (Ne znamo, zapravo, a zastupajući takav stav, iznevjeravamo sebe.) Pogledaj, stihove danas u svojim govorima citiraju čak i najciničniji političari, možda baš oni koji su do juče zatvarali pesnike, demonstranti nose Njegoševu (pesnikovu) sliku, pesnici je, u govoru kasařne, sinonim za budalu i ludaka, znatan deo kritike i teorije za objekat (baš objekat!) demonstriranja svoje navodne moći (i nadmoći) montruozne duhovne elaboracije uzima upravo stihove... i ništa... Ne znam gde bi nas odvelo dalje nabranje. *Šum Vavilona* pišan je da bi se pokazalo *stanje poezije danas* (uprkos svemu, i mimo svega) i, naravno, da bi se, koliko je to moguće, na jednom mestu dao presek onoga što se u njoj dešavalo. Zato je, zarad dobijanja odgovora na ovo pitanje, najbolje upreti prstom u samu knjigu i reći — *to se dešavalo*. Koliko je to značajno, tek valja raspravljati.

V. Pavković: Rekao bih da je u tim proteklim sezonomama poetika dosetke, poetika koja je banalnosti i ispravnosti svakodnevnog življenja suprotstavlja jednostavnu, nezahtevnu poeziju s ciljem demaskiranja efemerida, da je ta simplificirana poetska praksa potisnuta na marginu. Danas najrelevantniji pesnici jesu oni koji su se usmerili ka istraživanju jezika, stvaranju složenih poetskojezičkih tkiva u kojima se prepliću referencijski i metajesik, gradeći specifičnu napetost i zburujući tradicionalnog čitaoca. U tekstove pesama su, recimo, kod Despotova, pokupljali najraznovrsniji sadržaji iz spoljašnje sredine, oblasti kulture, sporta, tehnike. Jednostavnost linteralnih dosetkaških »dokumenata« zamenjena je kod Kopicla »iščašenim« jezikom koji je sasvim izgubio značenje i emituje duhovite, ali sve ciničnije i crnoumornije iluzije. Neki drugi pesnici, na tragu nadrealističkih iskustava, presudno se posvećuju iskazivanju vlastitog bića, približavajući se poetskoj narcisoidnosti *par exelance*, takav je Nebojša Vasović. Neuredena, neurotizirana fakturna, izdrobljenost fraza kod Vujičića, Nikčevića ili Đerića, kao i kod Negrišorca, Grujića ili Lukića, u drugom ključu, govori o gubitku egzistencijalnog temelja bića, o poljuljanosti oslonca. Meni su, iskreno rečeno, najzanimljiviji ti pesnici »loma jezika« kako ih je jednom nazvao Negriširac. Neki od mladih autora, čija me budućnost živo zanima, polaze sa sličnih poetičkih pozicija, recimo Carić, Kuburić, Patić, Horvat, Blašković.

Dosta je uticajna i struja hermetizovane poezije, pisane klasičnom fakturom, slobodnog stiha kao kod Čirjanićke, Ivane Milankove, Blanke Nedović ili Jasne Manjušević u pojedinim pesmama.

Nesumnjivo je najuticajniji i najrelevantniji pesnik ove generacije Novica Tadić, što pokazuje i knjiga njegovih izabranih pesama u kolekciji »Reč i misao«. S druge strane, mene živo zanima kako će se budućnosti menjati pesništvo Jovana Živlaka, pesnika koji je u prošlosti prešao veoma zanimljiv poetički put, od neosimboliste do pesnika pretežno verističke usmerenosti da bi u najnovijim pesmama lavirao između nekakvog ličnog hermetizma i približavanja postmodernizmu kao iskustvu pisanja.

U *Šumu Vavilona* nema pesnika koji se u tradicionalnom ključu bave tzv. nacionalnom sudsbinom, kosovskim mukama jugoslovenskog društva — mada je sve više onih u raznim generacijama koji pevaju o tome, najčešće bez ikakvog estetskog pokrića. Mnogo manje dobro je što nema ni pravih politički angažovanih pesnika, kakav je slučaj sa poljskim pesnicima, recimo, iako se takve teme daju nači kod Duška Novakovića, Vlade Kopicla ili Želidraga Nikčevića.

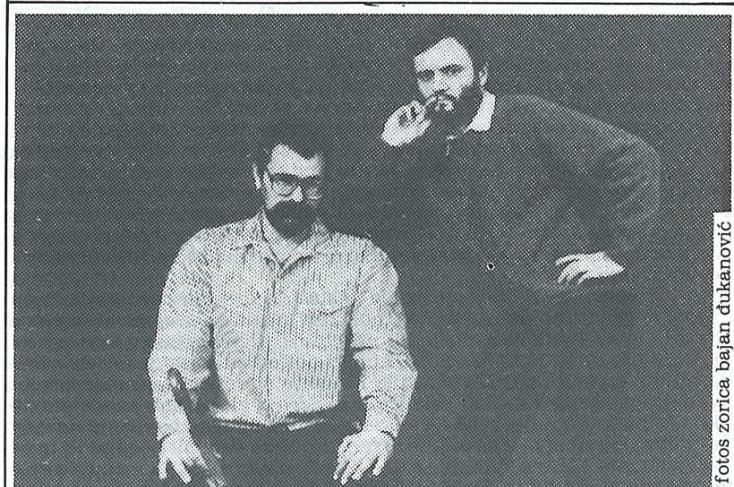
Pitanje je neizbežno: Zašto dva autora?

M. Pantić: Odgovoriću telegrafski. Zbog nemogućnosti jednog kritičara da sve pročita, a da, pri tom, ne rizikuje površnost. (U najširem izboru bilo je oko 200 pesnika.) Zbog nemogućnosti jednog kritičara da bude podjednako otvoren za sve tipove pesama, i saglasno tome, nemogućnosti da ih odgovarajuće opiše. Estetički i poetički prostor novije srpske poezije toliko je razuden da se jednom kritičaru jednostavno ne mogu dopasti svi relevantni tekstovi (a kritiku, pre svega, piše samo to dopadanja, zadovoljstvo u tekstu). Kada knjigu pišu dva autora smanjuje se rizik nepravde, od kojeg ovakvi projekti, pa i *Šum Vavilona*, nisu imuni. Potom, gde su dvojica, uvek je dijalog. Vasa i ja slično mislimo o poeziji, ali pišemo vrlo različito. Razlika omogućuje mišljenje. Zatim, hteli smo da, osim latentnog, polemički intoniranog dijaloga, kod najzanimljivijih pesnika, uspostavimo i medusobno komplementarna čitanja. Vasa će o ostalim razlozima.

V. Pavković: Četiri oka bi trebalo da bolje vide od dva. Da je bilo šestoro očiju verujem da bi slika bila na granici zamućenja. Ne bi se razaznavalo ko šta u šumu govori. Ovakvo se, čini mi se, sasvim jasno viđe — ovo je Pantić, ono Pavković, tu su pesnici. Sve je »na svom mestu, u pijanstvu« kako bi rekao savremenik. *Pretpostavljam da je sam naslov generalna karakteristika tog pesništva. Kako ga (naslov) treba shvatiti?*

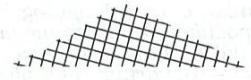
M. Pantić: Bog je, prema legendi o Vavilonu, kaznio ljude, zato što su se drznuli da grade kulu do neba, tako što im je pomešao jezike. Učinio je, na prvi pogled, užasnu stvar (problem komunikacije, i osudnost na sebe temeljni je egzistencijalni problem) ali je, zapravo, tim gestom, čoveka učinio kreativnim. Sada govorimo metaforički, jer je naslov, čini mi se, ma koliko danas simbol Vavilona bio izlizan od upotrebe, dobar da „pokrije“ i označi srž onoga što smo hteli da kažemo, dobar čak i da ispriča priču o poeziji kojom smo se bavili. Pesnici, uprkos

svemu, i dalje streme ka nebeskim visinama, pitaju se o svetu, stvaraju, komuniciraju, postoje. Grade kule od reči. Svako sa stanovišta vlastite individualnosti. Ta individualnost, njena ostvarenost, njena zasnovanost u tradiciji, i njen odmak od tradicije, jedino su kritičko merilo poezije. Da bi, ukratko, neko uopšte bio pesnik, on mora da govoriti svojim jezikom, jezikom koji se razlikuje, mora da ima svoj govor. Šta čuje onaj koji iz prizemne perspektive (dakle, iz same književne prakse, iznutra) kritički osluškuje poeziju savremenih pesnika. Čuje šum nastao samo prividno kafofoničnim saglašjem pesničkih glasova. Ali koje glasove čuje? Čuje samo one koji se izdvajaju iznad preovladujućeg mnoštva, one koji imaju svoju boju, svoju snagu, i svoju visinu. Čuje šum onih koji ne pristaju na božansku odluku, već i dalje grade (vavilonsku) kulu, prokletstvu daju novi sjaj. No, metafora se može otključati na više načina. Neki u tom šumu već vide komunikacijski šum, nemogućnost da savremena poezija, budući, po njihovom mišljenju, loša, nevažna i marginalna, pronade svoje čitaoca. Knjiga je pisana nasuprot takvim mišljenjima. V. Pavković: Recimo ovako: I šumi, šumi Vavilon /na belim stranama knjige/ Svoj... Dalje će čitalac zapisati, upisati *svoj pravi osećaj*, odnos, refleksiju... Uostalom lako je zamisliti Vavilon, dve stotine, tri stotine žitelja u njemu. Oni govore, pišu, emituju poeziju. Šalju rukopise, telefoniraju uredništvima, otvaraju koverte s odgovorima, čekaju da sekretarica izdavača popije kaficu. Ti Vavilonci veruju u svoje reči, veruju u jezik na kome misle, žude da izgovaraju sebe. I govore. Svaki govor na svoj način. Svojim jezikom. Čuje se šum. Jasno se izdvajaju neki glasovi. Jasno je da prolazi »crni karneval« Novice Tadića, jasno je da su oni krici narcisoidno Vasovićevu »divljanje«. Ali čuju se i drugi glasovi. Jedan rasklapa jezik držeći se nadrealističkog splava (Vukadinović) drugi veruju da se samo epski dugom formom može iskazati pesnička istina (Nešić), treći se trudi da izdvoji lirsku žicu u tkanju (Zubanović), četvrti, još tradicionalnije plovi na emocijama (Grujićić). Neki se posvećuju virtuelnosti oblike, pokušavajući da iz njega progovori s snažnim osloncem na najzdraviju tradiciju srpske pesničke reci (Tešić). U *Šumu Vavilona* se čuju i drugi glasovi. Dobar slušać će naslutiti glasove prošlih i budućih. Neko će, verujem, čuti i sebe kako šapče. *To je Šum u Vavilonu jezik.*

MIHAJLO PANTIĆ (Beograd, 1957). Piše prozu i književnu kritiku. Objavio sledeće knjige: *Iskušenje sažetosti* (kritika, 1984), *Hronika sobe* (proza, 1984); *Vonder u Berlinu* (priče, 1987); *Aleksandrijski sindrom* (eseji, 1987); *Protiv sistematičnosti* (kritika, 1988). Uredio *Književnu reč* i *Književne novine*. Dobitnik je Brankove nagrade za esej, nagrade Sedam sekretara SKOJ-a za književno stvaralaštvo i nagrade Milan Bogdanović za književnu kritiku.

VASA PAVKOVIĆ (Pančevo, 1953). Piše poeziju, kritiku i pozvu. Objavio sledeće knjige: *Kaleidoskop* (pesme, 1981); *Rečnik poezije Milana Rakića* (rečnik, 1984); *Opsesija* (pesme, 1985). Ureduje *Književnu reč* i *Prvu knjigu Matrice srpske*. Dobitnik je Brankove nagrade i Nagrade Milan Rakić za poeziju.

Šta danas znači biti kritičar?

M. Pantić: Znači uglavnom biti sveden na puku reklamnu funkciju. Ostalo, izvan toga, gotovo da nije dopušteno. Znači pisati tekstove koje, uglavnom, niko ne čita i koji malo koga zanimaju i obavezuju, ako isključimo druge kritičare, pisce i njihovu bližu rodbinu i prijatelje, mada ni oni nisu uvek u igri. Biti kritičar znači biti svestan prividne i stvarne anahronosti svog posla, znači pisati tekstove za koje dobiješ honorar dovoljan da pokriješ daktilografske troškove. (Već nekoliko godina za te pare ne možeš ni da kupiš knjigu o kojoj pišeš.) Biti kritičar znači ne-prestano primati primati optužbe (kao po kakvom paranoičnom političkom receptu) da si nečiji plačenik, da sve to radiš samo zato što si isfrustrirani pisac, da je tvoj sud uvek pogrešan već samim tim što je *drukčiji*, da si... (spisak je beskonačan, uglavnom sumoran i potiče od onih koji nemaju svoje mišljenje). No, biti kritičar, uprkos svemu, znači obavljati za književnost neophodan posao (afirmisati je), znači podsticati razgovor koji nam je, danas, potreban i nego ikad. Možda je to samo iluzija, ali da nije verovatno i ne bih radio to što radim.

V. Pavković: Ne znam kako je nekada bilo, ali u ovom času biti kritičar znači biti po vlastitom izboru, bez prava na žalbe, suočavan iz dana u dan s visokom produkcijom, velikim brojem stupidnih knjiga, sa morem sujeta. Suočen, naravno, sa jednom disciplinom ljudske kreativnosti koja, budući da se ostvaruje u jeziku, predstavlja esencijalnu mogućnost ispoljavanja. No ni poeziji pa ni kritici, u ovoj kulturi, se ne potiskuju prava pažnja. To poslu čitanja, kontekstualizacije, analiziranja i vrednovanja daje nekakav ekskluzivitet. Pišući o poeziji kritičar je suočen sa vlastitim marginalnošću.

Ne može se poreći da je kritičar mazohist. Između ostalog, svaka pozitivna ili negativna kritika izaziva (ne)odgovaranje reakcije bilo uskog kruga pesnika iz publike i kolega kritičara, bilo samog »kritikovnog« autora (koji uvek najbolje zna šta je nekom pesmom ili knjigom želeo da saopštiti). Ali napominjem još jednom, kritičar nema prava da se požali. On svakog časa može prestati da se bavi pisanjem kritike (meni niko ne brani da prestanem niti mi ko traži da je pišem). Samo se pasiće čitanja poezije ne mogu odreći.

Citava poezija je iluzija. Kritika je prati u stopu. Ljudi od iluzija samo žive i mogu da žive. Bar neki. Kao Pantić i ja. I još trojica. I tako dalje.

Ne znam, to jest znam šta o svemu tome misle naše žene, ako smo umesto s njima i decom, sa zbirkama pesama iako im posle pet meseci čekanja na honorar dobijen za čitanje i pisanje donesemo onoliko love koliko jedan sladoledžija zaradi u sezoni za pola sata navale na pistaciju ili malagu.

Šta danas znači biti pesnik?

M. Pantić: Na ovo pitanje će bolje odgovoriti Vasa, jer je i sam pesnik. Odgovora je onoliko koliko je pesnika, i pomalo je izveštreno da kritičar o tome govori — njegov je odgovor mahom retoričan — ne-ma dovoljnu dubinu.

V. Pavković: U Šumu ja sam u mnogo težoj ulozi kritičara i manje-više mi je jasno, bar u meri u kojoj sam malo čas elaborirao, s negativnog stanovišta, šta znači pisati kritiku.

Ne bih mogao da preciziram šta znači biti pesnik. Možda je to onaj koga privlači materijalnost pisma, koji kruži oko semantičkih aura reči. U svakom slučaju, siguran sam, da to ne znači odgovarati jednosmerno na izazove politike, baviti se vidanjem »kosovskih rana«, a još manje krstaški pozivati druge pesnike da se time bave.

— Stanislav Vinaver je, svojevremeno, govorio o našem eksprezionalizmu, izdvojući trojicu velikih pisaca: Andrića, Krležu i Crnjanskog. Oni su tada bili mladi, i na početku... Jasno je da su za otkrivalačku genijalnost (tada takođe mladog Vinavera), danas, hajde da budemo u trendu, potrebne parapsihološke moći. Nalazimo se usred »pluralističkog haosa«... Kako otkriti »prave«, pod uslovom da to uopšte namenavamo da uradimo?

M. Pantić: Pitanje o samom središtu stvari, o vrednovanju, oko kojeg i povodom kojeg nastaje kritika. Kada su jednog pisca pitali kako piše on se poslužio slikom jednog madioničara koji je na pitanje može li da izvede trik nestajanja pred očima publike rekao: »da, mogu, ali samo jednom, jer ču tada zaista nestati«. Kritičar, bilo koji, ne ume da racionalno odgovori o onome o čemu inače stalno govori — o vrednovanju, i zato to pitanje usložnjava, para, kuša ga iz svih mogućih uglova, retorički formuliše ono što izmiče formuli, izbegava odgovor, jer, kako, još ako želi da bude autoritet, da kaže da ne zna šta je to očega inače uvek ispreda mrežu svojih aporija.

Na kraju, poput mene, posluži se slikom na kojoj je slika jedne slike, da bi konačno progovorili o »ukusu«, ili, budimo u trendu, o *feeling-u*. Svaki čitalac, koji raspolaže nekim, makar sasvim malim, prethodnim, pozitivnim znanjem o književnosti, o pisanju, o tekstu, ima taj *feeling*. Kritičar je onaj čitalac koji se usudi i počne da taj *feeling* obrazlazi. Ništa nije tako relativno, ali ni tako privlačno kao rizik i avantura vrednovanje, pisanje teksta o tekstu. Mislim da je odgovor u glagolu *čitati*. Eliot je negde rekao da je vrednost interpretacije nekog kritičara u tome što je to njegova vlastita interpretacija. Od kritike, pa i književnosti, ne možemo tražiti više. Slično važi i za čitaoca. *Pravisu*, za njega, samo oni pesnici koji mu se dopadaju, koji mu govore nešto i za njega važno.

V. Pavković: Maločas, »demaskirajući« naslov knjige rekao sam nešto o prirodi haosa. Čitati taj haos, uneti u njega nekakav poredak, može se delimice i povremeno. Jer i Mihajlo i ja se bavimo i drugim stvarima, kao što se i drugi kritičari zanimaju i nekakvim drugaćijim poslovima. Pišemo i vlastitu autorsku književnost, čitamo, putujemo autobusima, gledamo plavuše, slušamo repere, govorimo na promocijama, pišemo recenzije, sedimo s pivom i lozom ispred »konja« čekajući Markovića da doneše novi broj iz rotacije, kupujemo feta sir za čerku ili model automobilčića za sina...

Preostaje »*feeling*« što bi rekao Mihajlo. Složena mreža isprepletenih često zamršenih istaknuta čitanja. Eliot, Valeri, Bem, Crnjanski, Kochek, Salamun, Vinaver, Kafka, Borhes, Kalvino, Kiš, Bora Čosić, Pavić, Hristić... Sva ta prožimanja, lični temperament i emotivnost formiraju izvestan temeljni vrednosni odnos. Kontakt s knjigom nekog pesnika nastaje ili odmah ili do njega, po pravilu, nikad i ne dode. Vrlo su retke knjige koje me posle deset loših, neuspelih pesama iznenade jednom dobrom. Kao kritičar, trudim se da isčitam do kraja i projekte koji ne leže mom »*feelingu*«. Objektivnost je utopija kao što je utopija i verovanje da se pišući kritike neću zameriti mnogim ljudima, pa i onima koje istinski cenim i smatram prijateljima. Na zalost, ljudske sudbine su neodvojive od pisanja, a ljudi sujetni. Ni sâm nisam drugačiji.

— Jeden od dva predgovora vaše knjige (onaj Pantićev) završava navodenjem pesničkog »vjeruju« Tina Ujevića: »Obnoviti se, ili umreti«. Kako to da shvatimo?

M. Pantić: Na više načina, zahvaljujući Tinovoj genijalnosti, ali nikako *kako vam drago*. Budući da zastupam jedan otvoreni način čitanja poezije, svoj predgovor nisam mogao završiti nikakvim apodiktičkim izjavom. Tinovo geslo je većito koliko jasno, toliko i enigmatično pesničko geslo: uvek izraziti sebe na drukčiji način. Uvek se pitati o sebi, uvek

rušiti konačnu sliku. Ljudski organizam umire usled nemogućnosti njegovih celija da se obnavljaju. Poezija, za razliku od našeg trošnog bića, ima sposobnost obnavljanja, ima, dakle, sposobnost življena. Odumire, ali ne umire. Stalno vaskrsava. Dolaze drugi pesnici, posvećeni sušine, oni koji izriču, ali i kriju, čuvaju tajnu našeg postojanja. Oni koji znaju da je samo metaforična istina trajna, sveopšta istina.

V. Pavković: Nemoguće je tražiti od pojedinog pesnika da se stalno i presudno obnavlja. I mnogi veliki pesnici, oni koji su napisali pet velikih pesama, kako bi rekao Bem, celog života pesme su pisali na sličan način. Zbog toga njihovo delo ne gubi na vrednosti. Neki drugi su se iz knjige u knjigu menjali — možda upravo zato što su bili u neuspenskoj potrazi za svojim istinskim glasom. Nemoguće je i nepotrebitno, po svaku cenu, insistirati na promenama, bar kad govorimo o pojedincu. Ali zato književnost direktno zavisi od promena. Nezamisliva mi je »zaledena«, »hibernirana« književnost. Uloga kritičara kao podstrekča novih glasova, »moderatora«, kako ga naziva Visković je možda najvažnija njegova rola. Kritičar teško može da našodi velikom pesniku svojim pogrešnim čitanjem, ali može da spreči, zaustavi i možda upropasti mlad talenat, pesnika na početku karijere. Ni sam ne znam koliko sam dosada takvih grešaka počinio. Možda je zbila, kao u sudstvu, bolje »osloboditi« nekoliko krivih, nego osuditi jednog pravog.

Književnost bez obnavljanja je močvara, smradna mrtvaja. U njoj ne žive mudre ribe. U njoj se eventualno čuje kreketanje žaba i »siktanje« belouški.

— U Šumu Vavilona našlo se trideset troje pesnika. Medu njima — šest pesnikinja. Gotovo neverovatno kada je u pitanju antologija. O čemu je reč: o procvatu ženske lirike (šest pesnikinja)? Kako to objašnjavate?

M. Pantić: Poštujem zasnovanost ovog pitanja, ali se njime nisam previše bavio dok sam razmišljao o pesnicima/pesnikinjama koji su ušli i koji nisu ušli u Vasin i moju antologiju. Nas je jednostavno zanimalo da li je neko loš ili dobar, tačnije, dovoljno dobar pesnik, kakve su njegove pesme. Polne razlike su, inače, bitne, ali ne i bitno presudne u stvaranju, bitan je pesnikov, pesnikinjin talenat. To je bio naš osnovni kriterijum. Mislim da mlade srpske pesništvo ima dobre pesnikinje. O svemu ostalom (ženskom pismu, ženskom erosu, piscu kao ženi, literaturi kao zavodenju, kulturnoj emancipaciji žena) moraću da se posavetujem sa mojom koleginicom Nadom Popović-Perišić. Šum Vavilona je knjiga za upoznavanje, knjiga-predlog-za-čitanje, knjiga-pitanje. Sto više ovakvih pitanja, to bolja i knjiga.

V. Pavković: Očevidno je da u generaciji koja danas ima oko četrdeset godina, postoje, bar po našem mišljenju, samo dve važne pesnikinje: Radmila Lazić i Ljiljana Đurđić. U nešto docnijoj generaciji nametnulo nam se već četiri imena: Milankova, Cirjanićka, Mincićka i Mira Božin. Lično veoma volim mnoge pesme Nine Živančević, a u periodici sam zapazio stihove Blanke Nedović koja do danas nije imala sreće da stampa pravu knjigu. U najnovijim kolima »Pegaza« i »Prve Matićeve knjige« je otrprilike podjednak broj pesnika i pesnikinja. Reč je o opštem trendu, karakterističnom i za književnost s kojom delimo isti jezik, hrvatsku dakle. I u njoj je sve izrazitiji udeo žena u raznim generacijama od Vrkljanove preko Slavenke Drakulić do Dubravke Ugresić, a u poeziji Anke Žagar, Jagode Zamode, Tatjane Margrete, Sanje Marčetić... Sve je to uslovljeno opštim kretanjima u društvu, položajem žena koji postaje po njih unekoliko povoljniji. Antologijski izbor u Šumu pokazuju da i Mihajlo i ja volimo žene.

— »Jesmo li to, konačno, u predvorju postmodernizma?« pitate se u svojim tekstovima. I ako jesmo, koji su nas pesnici u njega uveli?

M. Pantić: Mislim da jesmo. Prvo bismo se, naravno, najpre morali dogovoriti oko toga šta postmodernizam u stvari jeste, budući da ga većina kritičara, teoretičara i filozofa različito formuliše, pa i različito »oseća«. U Šumu Vavilona namerno smo se klonili uspostavljanju bilo kakve ideologije čitanja (a antiideološnost jedna je od temeljnih karakteristika postmoderne), a takođe smo nastojali da budemo što bliži tekstovima koje čitamo, da kritički odgovor oslobodimo balasta tehničke ekspertize koja je, umesto da čitaoca približi tekstu, često od njega znala da udalji. Meni se, recimo, dopada teza Ihaba Hasana da je postmodernizam, u stvari, skup naših individualnih žudnji za nadilaženjem modernizma. Jer, modernizam je, uglavnom, osvojio ono za što se borio, i u času kada se uspostavio postao je ideologizovan, totalitaran, jednoznačan, nepodsticajan. Na pojmove literarnog novuma, apsolutne slobode, autonomnosti i originalnosti književnog teksta — koji su uporišni pojmovi modernizma — danas se gleda bitno drukčije nego pre deset ili dvadeset godina). Poezija pesnika okupljenih u Šumu Vavilona uglavnom je poezija poznog modernizma, sa vidnim tragovima umora njegovih osnovnih ideja (minimalizam, hermetičnost, radikalna eksperimentalnost) ali se kod većine njih upravo vidi taj prelom — i to je, možda, ključni razlog zbog čega su baš ti, a ne neki drugi pesnici za-stupljeni u našoj antologiji.

V. Pavković: Najrelevantniji savremeni srpski pesnici su, bez diskusije o prirodi postmodernizma, sudeći po karakteristikama njihovih pesama, postmodernisti. Neki drugi pripadnici te generacije su, takođe, dalje od istine ovo što sam spomenuo. I u ovom času, što je naravno uslovljeno društvenom situacijom, mnogi ispisuju domoljubne ili »tamjanske« stihove, na način karakterističan za prokaženi soceščan. Samo su mu izmenili temu i predznak. Belo je postajalo crno, a crno belo. Polotonovi su isključeni. Boje uništene. Tu nikakva kritika, verovatno, ne pomaže. Kad se promeni situacija u Jugoslaviji i oni će promeniti položu, tvrdnju da sad »imaju prava« na čistu poeziju. Tada će po uverenju tradicionalno nastrojene kritike ponovo biti u pravu. No što bi rekli, »ako mi bog i junacka sreća« dozvole, ja ću uvek podržavati, i to direktno iznositi u tekstovima, postmodernističku struju, vodeći računa o njenim dometima. Rizikujući zablude i sve druge činjenice književnog života.

Razgovor vodila:
Jelena Herceg
polja 55